

Szczególne role dwuizbowego parlamentu i demokracji bezpośredniej w systemie politycznym Szwajcarii

Special roles of a bicameral parliament and direct democracy in the political system of Switzerland

Sebastian Przybył

ORCID: 0000-0003-1544-8441

e-mail: bastian.przybyl@student.uj.edu.pl

Uniwersytet Jagielloński

The Swiss political system is an extremely specific management model, unparalleled in practically any other country in the world. It is a unique parliamentary committee system. The only organs that directly legitimize the public are the lower and upper houses of the Swiss Parliament, known as the National Council and the Council of Cantons. Both chambers have extensive systemic powers unparalleled anywhere else in the world. There is a kind of „safety valve” in the Swiss political system. They are the citizens themselves, whose voices may challenge the decision of the representative bodies that are strong in the political system. The voice of the citizens is indispensable for the conclusion of the legislative process. However, the widespread use of forms of direct democracy also has negative repercussions.

Key words: Switzerland, political system, parliament, direct democracy.

Wprowadzenie

System polityczny Szwajcarii to niezwykle specyficzny model zarządzania, niespotykany praktycznie w żadnym innym państwie na świecie. Jest to unikatowy system parlamentarno-komitetowy. Jedynymi organami posiadającymi bezpośrednią legitymację społeczeństwa są niższa i wyższa izba parlamentu Szwajcarii zwane kolejno Radą Narodową i Radą Kantonów. Oba organy stanowią razem Zgromadzenie Federalne – określane w niniejszym artykule dalej także jako ZF – będące jedynym reprezentantem władzy ustawodawczej w państwie (Misiaszek, Wrzalik, 2017). Należy jednak podkreślić, że Rada Narodowa wybierana jest na poziomie federalnym na czteroletnią kadencję – Rada Kantonów zaś składa się z przedstawicieli wybieranych na poziomie kantonowym (na kanton przypada dwóch reprezentantów, z wyjątkiem pojedynczych jednostek federalnych Szwajcarii). Istotny jest także fakt, że mamy tu do czynienia z tak zwanym „symetrycznym bikameralizmem” parlamentu – to znaczy, iż w procesie legislacyjnym głos obu izb jest równie istotny, a stanowiska ich muszą być ze sobą zgodne (Czeszejko-Sochacki, 2002). Oznacza to równorzędność, o czym stanowi artykuł 148 ustęp 2 Konstytucji Szwajcarii, dający ZF najwyższą władzę w Federacji (Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej, 2000).

Początki parlamentaryzmu w Szwajcarii

Parlamentaryzm pojawiał się w poszczególnych ustrojach światowych sukcesywnie wraz z rozwojem cywilizacyjnym. Nie inaczej było w Szwajcarii. Choć państwo to od początku charakteryzowała związkowość, na próżno było szukać tamże jakiegokolwiek organu władzy na szczeblu ogólnozwiązkowym. Szwajcaria bowiem od 1291 roku – kiedy powołano do życia Konfederację Szwajcarską – pozostała konglomeratem suwerennych, samostanowiących jednostek administracyjnych. Ich sojusz spowodowany był silnymi wpływami Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego i Francji w regionie. Te niejako państwka, nie chcąc podporządkowywać się woli hegemonów, stworzyły wspólny związek, aby móc skuteczniej stawiać opór dominującym podmiotom na arenie międzynarodowej. Od końca XIV wieku aż do 1848 roku – kiedy to została uchwalona pierwsza konstytucja – jedynym wspólnym organem ogólnoszwajcarskim był tak zwany *Tagsatzung*¹. Po-

¹ Nazwa organu pochodzi od niemieckiego określenia „einen Tag setzen”, czyli ustalać dzień spo-

siadał on prerogatywy władzy ustawodawczej oraz wykonawczej. Jego posiedzenia trwały od trzech do czterech tygodni i zrzeszały przedstawicieli poszczególnych kantonów (wraz ze wzrostem liczby kantonów w składzie Konfederacji, liczba przedstawicieli naturalnie wzrastała). Niemniej, co warto podkreślić, podporządkowywanie się decyzjom tegoż organu było silnie skorelowane z wolą poszczególnych kantonów – te z kolei nie zawsze były skore ku wypełnianiu zaleceń centralnych (Kölz, 2001). Nie zmienia to jednak faktu, że te cykliczne zgromadzenia przedstawicieli kantonów miały wyraźny wpływ na proces decyzyjny w Konfederacji.

Momentem zwrotnym w historii ustroju Szwajcarii był rok 1798, kiedy to wraz ze wzrostem nastrojów liberalnych i wybuchem powstania w kantonie Vaud, doszło do francuskiej interwencji wojskowej. W jej konsekwencji powstała pronapoleńska Republika Helwecka, w której funkcjonowała narzucona przez Cesarza Francuzów konstytucja (Encyklopedia PWN, 2021). W czasach Republiki rolę egzekutywy pełnił tak zwany Dyrektoriat Wykonawczy. Złożony był z pięciu członków, wybieranych przez dwie izby parlamentu. Organ ten miał silne prerogatywy, bowiem zarządzał siłami zbrojnymi, prowadził negocjacje w sprawie umów międzynarodowych z zagranicznymi podmiotami, mianował urzędników państwowych i powoływał najważniejszych ministrów, którym podlegały najważniejsze sektory państwa – to jest bezpieczeństwo, sprawy zagraniczne, sprawy wewnętrzne, finanse oraz nauka. Dyrektoriat obsadzał także prefektów w kantonach (przedstawicieli władzy centralnej w jednostkach administracyjnych). Tak dominująca pozycja centralnej władzy wykonawczej była spowodowana próbą zachowania przez Napoleona silnych wpływów na politykę szwajcarską (Aleksandrowicz, 2016).

Naturalna dla tradycji porządku szwajcarskiego społeczeństwa decentralizacja wymusiła jednak w 1803 roku reformę ustrojową. Powrócono do formuły konfederacji kantonów oraz wzmocniono pozycję *Tagsatzung*. Jego rola była jednak istotniejsza od tej sprzed 1798 roku, ponieważ ustanawiane tam decyzje musiały być wykonywane przez kantony (Aleksandrowicz, 2016).

Po upadku Napoleona o przyszłości Szwajcarii zdecydowano podczas Kongresu Wiedeńskiego w 1815 roku. To właśnie wówczas ustanowiono wieczystą neutralność państwa oraz zdecydowano o uchwaleniu nowej konstytucji, zwanej Paktem Związkowym. Nowa ustawa zasadnicza przywracała jeszcze silniejszą niż w 1803 roku decentralizację. Państwo *de facto* stało się na powrót Konfederacją

tkania. Źródło: Schweizerisches Idiotikon, Tom VII, poz. 1564, artykuł „*Tag-Satz*” i poz. 1598–1601, artykuł „*Tag-Satzung*”, <https://digital.idiotikon.ch/idtkn/id7.htm#!page/71597/mode/1up>.

suwerennych kantonów, w której władza centralna była marginalna. Wprawdzie pozostawiono *Tagsatzung* oraz powołano tak zwaną Kancelarię Federalną, jednak kantony wprowadzały decyzje tychże organów fakultatywnie.

Krótko przed burzliwym okresem europejskiej Wiosny Ludów, w Szwajcarii wybuchła religijna wojna domowa między protestantami a katolikami. W związku z przegraną tych drugich, a więc środowisk bardziej konserwatywnych, o dalszych losach państwa decydowali radykałowie, w interesie których było zdemokratyzowanie Konfederacji. Niedługo po ustaniu walk w 1848 roku uchwalono nową konstytucję. Dawała ona obywatelom szereg praw i wolności w tym między innymi wolność prasy, wolność wyznania czy swobodę wyboru miejsca zamieszkania. To właśnie wtedy zdecydowano o ustanowieniu trzech języków narodowych: niemieckiego, francuskiego i włoskiego. Oficjalną nazwą państwa wciąż pozostała (co trwa do dziś) Konfederacja Szwajcarska, niemniej z ustrojowego punktu widzenia utworzono państwo federacyjne. Ustawa zasadnicza była reformowana od tego czasu dwukrotnie – w 1874 oraz w 1999 roku, niemniej zasady ustrojowe ustanowione w 1848 roku stanowią bazę dla obecnej formy zarządzania państwem, które od tamtego czasu praktycznie nie zostały zmienione.

Parlamentaryzm w Szwajcarii obecnie

Celem podkreślenia istoty roli parlamentu w dzisiejszym szwajcarskim systemie politycznym, należy przytoczyć niektóre z kompetencji władzy ustawodawczej, które wyróżniają się na tle swoich odpowiedników w innych państwach. Dzielią się one na wspólne kompetencje wyborcze i sądownicze. Do istotnych funkcji należą między innymi: wybór członków Rady Federalnej (czyli rządu) Szwajcarii raz na cztery lata; coroczne wybieranie spośród Rady Federalnej prezydenta i wiceprezydenta; wybór sędziów i zastępców sądów federalnych na sześcioletnią kadencję; wybór głównodowodzącego szwajcarską armią (jedynie w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa – ostatnio w 1939 roku); prawo łaski (tożsame zwykle z głową państwa w innych systemach politycznych, na przykład w Polsce, na mocy artykułu 139 Konstytucji RP z 1997 roku), rozwiązywanie sporów kompetencyjnych w ramach systemu; oraz rozpatrywanie skarg na określone akty Rady Federalnej lub Sądu Najwyższego (Krzywińska, 2014).

Wskazanie jedynie powyższych kompetencji parlamentu szwajcarskiego dowodzi, że jest on najwyższym organem władzy państwowej. Powołuje on wiele istotnych z perspektywy Federacji organów, zaś sam rząd czyni niejako komitetem wykonaw-

czym woli parlamentu, na co uwagę zwraca również szeroka odpowiedzialność Rady Federalnej przed władzą ustawodawczą Szwajcarii. Wybierany przez ZF prezydent federalny stoi na czele rządu i nie ma możliwości – w przeciwieństwie do głów państw w innych systemach – skrócenia kadencji parlamentu, co dodatkowo wzmacnia pozycję władzy ustawodawczej w wewnętrznym układzie sił ustrojowych w Konfederacji. Możliwość skrócenia kadencji parlamentu posiada jedynie społeczeństwo na mocy głosowania ludowego, w przypadku gdy zdecyduje się ono na zmianę obowiązującej konstytucji, a obie izby się z tym nie zgodzą (Misiaszek, Wrzalik, 2017).

Warto również podkreślić, iż do szczególnej funkcji władzy ustawodawczej w Szwajcarii należy także regulacja relacji między kantonami a Federacją, udzielanie zgody na zmianę oraz gwarancji trwania konstytucji kantonalnych, a także wyrażanie aprobaty na jakiegokolwiek umowy kantonów między sobą i z podmiotami zagranicznymi (Czeszejko-Sochacki, 2002).

Parlament posiada także szerokie kompetencje o charakterze kontrolnym. Wraz z początkiem kadencji na jego agendę rząd zobowiązany jest przedłożyć wytyczne swojej polityki, z których na koniec kadencji zobligowany jest się rozliczyć – to jest poddać pod kontrolę, czy złożone przez rząd deklaracje programowe zostały właściwie zrealizowane. Adekwatnie dzieje się także z planem finansowym Rady Federalnej. Zarówno rząd, jak i Trybunał Federalny Szwajcarii zobowiązane są złożyć parlamentowi coroczne sprawozdanie ze swojej działalności. Oryginalna na tle innych systemów politycznych jest także koncepcja tak zwanej „godziny pytań”, podczas której deputowani mogą składać swoje zapytania i wątpliwości w kierunku rządu, który ma obowiązek na nie odpowiedzieć. „Godzina pytań” odbywa się planowo raz na kwartał. Sesje trwają zwykle od 3 do 4 tygodni – istnieje także możliwość zwołania sesji nadzwyczajnej (Krzywińska, 2014), które odbywają się planowo raz na kwartał. Sesje trwają zwykle od 3 do 4 tygodni – istnieje także możliwość zwołania sesji nadzwyczajnej (Krzywińska, 2014). Ma to swoje osadzenie w historii, bowiem tyle trwały tradycyjnie posiedzenia historycznego zgromadzenia *Tagsatzung*.

Tak szerokie kompetencje parlamentu w systemie politycznym Szwajcarii budzą kontrowersje dotyczące trójpodziału władzy. Rada Narodowa oraz Rada Kantonalna mają konstytucyjną gwarancję, zapewniającą status najwyższej władzy w strukturach państwa, a także stanowią wprawdzie jedyne organy na poziomie Federacji, których źródła upatrywać można bezpośrednio wśród obywateli. Umiejscowienie i dominacja parlamentu w ustrojowej układance sprawiają, że żaden z pozostałych elementów władzy państwowej, nie posiada formalnej drogi kontroli nad legislatywą.

Demokracja bezpośrednia w Szwajcarii, jako element ograniczający władzę ustawodawczą

W szwajcarskim systemie politycznym istnieje swoisty „wentyl bezpieczeństwa”. Są nim sami obywatele, których głos może zakwestionować decyzję silnych ustrojowo organów przedstawicielskich. Głos obywateli jest bowiem niezbędny do zwieńczenia procesu legislacyjnego (Misiaszek, Wrzalik, 2017), odpowiadając polskiemu podpisowi Prezydenta RP pod ustawą. Instytucja demokracji bezpośredniej w ustroju Konfederacji jest jednym z jej najbardziej charakterystycznych elementów. Ma to swoje historyczne zakorzenienie – jeszcze w średniowieczu wiele decyzji podejmowano w ramach tak zwanych *Landesgemeinde* (Szerszeń, Szczęśniak, 2016). Było to – w niektórych kantonach wciąż jest – zebranie obywateli kantonu, którzy gromadząc się w jednym miejscu, wspólnie decydowali o najważniejszych dla lokalnej społeczności sprawach (Marczewska-Rytko, 2001). W istocie nazwa *Landesgemeinde* oznacza właśnie „wspólnotę krajową”.

Tradycyjne formy demokracji bezpośredniej zostały zachowane na mocy konstytucji z 1848 roku i były stale wzmacniane przy każdej nowelizacji.. Rozwiązania referendalne wykorzystywane są w Szwajcarii na szeroką skalę zarówno na poziomie lokalnym (gminy), regionalnym (kantony) i federalnym (państwo). Naturalnie dziś z powodów logistycznych nie mają one formy klasycznej *Landesgemeinde*², niemniej możemy wyróżnić takie formy, jak: inicjatywa ludowa, czy też referenda obowiązkowe i nieobowiązkowe (Misiaszek, Wrzalik, 2017).

W związku z faktem, że w szwajcarskim systemie politycznym nie istnieje *de facto* organ głowy państwa, decyzje podejmowane przez – posiadający niezwykle szerokie kompetencje – parlament, muszą zostać zaakceptowane przez społeczeństwo na drodze ogólnokrajowego głosowania. Tutaj jawi się szczególnie istotna forma referendum obligatoryjnego (czy też obowiązkowego), które dotyczy zmiany ustawy zasadniczej, przystępowania i występowania z organizacji międzynarodowych oraz pilnych ustaw federalnych, których okres obowiązywania przekracza rok. Obywatele Szwajcarii mogą także sami domagać się rewizji lub zmiany konstytucji na drodze inicjatywy ludowej. Na jej mocy sto tysięcy uprawnionych do głosowania może wystąpić z wnioskiem o całkowitą bądź częściową zmianę konstytucji. Warto jednak podkreślić, że inicjatywa ludowa ma tylko moc konstytucyjną, w związku z czym nie ma możliwości złożenia w jej drodze projektu ustawy zwykłej (Misiaszek, Wrzalik, 2017).

² Pozostały jedynie w małych społecznościach, głównie w górskich, konserwatywnych kantonach Szwajcarii.

Wyzwania demokracji bezpośredniej w Szwajcarii – przykłady

Powszechne stosowanie form demokracji bezpośredniej jako swoistego „wentylu bezpieczeństwa” wobec szerokiej kompetencji legislatury ma też jednak swoje negatywne reperkusje. Jednym z podstawowych wyzwań jest opieszałość procesu decyzyjnego, a także ryzyko rozprzestrzeniania się szkodliwych dla demokracji populizmów.

Pierwsze wyzwanie, z jakim spotyka się stosowanie form demokracji bezpośredniej w praktyce jest opieszałość procesu decyzyjnego. Niezwykle wyrazistym przykładem jest sprawa praw wyborczych w Konfederacji Szwajcarskiej, które na poziomie federalnym zostały wprowadzone dopiero w 1971 roku, co nie wiązało się jednak z wprowadzeniem ich na terenie wszystkich kantonów (Musiał-Karg, 2012).

Prawa wyborcze przyzwano kobietom już w XIX wieku. Pionierem w tej kwestii była Nowa Zelandia, która umożliwiła im współdecydowanie już w 1893 roku, zaś w pozostałych państwach europejskich do 1945 roku (w Polsce przykładowo w 1918 roku). Choć pierwszy raz sprawa praw wyborczych kobiet została poruszona w Szwajcarii już w XIX wieku i kontynuowano ją także później, to realne działania podjęto dopiero w 1958 roku. Wówczas parlament federalny wyraził aprobatę tejże idei. Na mocy poparcia władzy państwowej dnia 1 lutego 1959 roku przeprowadzono referendum federalne (uczestniczyć w nim mogli oczywiście jedynie mężczyźni). Dorośli Szwajcarzy zdecydowali wówczas, że nie są gotowi pozwolić kobietom współuczestniczyć w kształtowaniu otaczającej ich rzeczywistości. Przy frekwencji 66,72% - 33,1% Szwajcarów było za, 66,9% było przeciw (Bundeskanzlei, 1959). Mimo ogólnokrajowego sprzeciwu, niektóre bardziej liberalne kantony zdecydowały wprowadzić nowelizację samodzielnie. Ponad 10 lat później ponowiono federalne referendum, zaś jego wyniki stanowiły przeciwieństwo poprzednich. Na mocy głosowania z 7 lutego 1971 roku, przy frekwencji 57,72%, 65,7% Szwajcarów opowiedziało się za wprowadzeniem praw wyborczych dla kobiet, 34,3% przeciw (Bundeskanzlei, 1971). Nie oznaczało to jednak umożliwienia głosowania kobietom we wszystkich kantonach. Choć większość z regionów wprowadziła nowe prawo w przeciągu roku, dwa kantony pozostały odporne na nowelizację przepisów aż do roku 1989 i 1990 (Eidgenössische Kommission für Frauenfragen, 2021).

Dostrzeżono, że przyczyną opieszałości we wprowadzeniu praw wyborczych dla kobiet był właśnie system demokracji bezpośredniej. Wymóg stosowania przez władze federalne zapytania do obywateli w postaci referendum wydłużył proces nowelizacji prawa wyborczego o 12 lat, zaś w niektórych przypadkach aż o 31 lat. Władze federalne były gotowe na zmianę regulacji już pod koniec lat 50. XX wieku, jednak nad wyraz konser-

watywne społeczeństwo uniemożliwiło nowelizację przepisów. Sprawia to, że instrumenty demokracji bezpośredniej bywają uciążliwe i powolne, nie tylko dla parlamentu czy rządu, lecz także dla tak naturalnej i niezbędnej w systemie demokratycznym nowelizacji prawa (Musiał-Karg, 2012).

Kolejnym przykładem zagrożeń płynących z form demokracji bezpośredniej jest referendum „Stop minaretom” z 29 listopada 2009 roku. Projekt zakładał zakaz budowania na terenie Szwajcarii muzułmańskich obiektów sakralnych z ich charakterystycznymi wieżami, zwanymi minaretami. Prawodawstwo szwajcarskie, dające obywatelom szerokie wolności, nie hamuje możliwości poddawania pod głosowanie projektów o charakterze populistycznym. Choć sondaże przedreferendalne wskazywały na fiasko tegoż projektu, okazało się, iż przy frekwencji 53,4%, 57,5% Szwajcarów poparło „Stop minaretom”, zaś 42,5% zagłosowało za jego odrzuceniem (Branecki, 2011). Za wprowadzeniem nowego prawa stały m.in. następujące argumenty: minarety stanowią symbol absolutnego islamskiego pragnienia władzy; minarety mogą zagrozić pokojowi religijnemu w Szwajcarii; wiele meczetów nie posiada minaretów, np. Al-Aksa w Jerozolimie; siła islamu jest słabością chrześcijaństwa – to islam jest wrogi chrześcijaństwu (Branecki, 2011). Retoryka przedstawiania przez zwolenników projektu stanowi wyrazisty przykład opartej na stereotypach, emocjach i postprawdach populistycznej narracji nasyconej ksenofobicznym strachem przed obcym i nieznanym. „Stop minaretom” był szeroko komentowany zarówno w kraju, jak i za granicą – przeciwko opowiedzieli się między innymi: rząd i parlament Szwajcarii, środowiska muzułmańskie, Organizacja Narodów Zjednoczonych, a nawet Stolica Apostolska (Branecki, 2011). Nad Szwajcarią zawisło widmo osłabienia pozycji międzynarodowej państwa; realna szansa na pogorszenie relacji z państwami, w których dominuje islam; a także podważenie wizerunku Szwajcarii jako „perły demokracji”.

Na mocy form demokracji bezpośredniej obywatele szwajcarscy zdecydowali, że należy wprowadzić zakaz budowy minaretów w państwie. Zajmując odmienne od elit władzy i założeń praw człowieka stanowisko, narazili państwo na podważenie pozycji na arenie międzynarodowej.

Podsumowanie

System polityczny Szwajcarii oparty jest na wielowiekowej tradycji i poszanowaniu prawa. Trwałość ustroju Konfederacji dorównuje wiekiem najtrwalszym, wciąż funkcjonującym systemom na świecie, takim jak Stany Zjednoczone Ameryki czy

Wielka Brytania. Zastosowane w nim rozwiązania różnią się jednak diametralnie o tych zagwarantowanych w innych państwach o charakterze demokratycznym. Dowodzi tego chociażby jedyny na świecie system parlamentarno-komitetowy Szwajcarii, a także tamtejsza, szczególna pozycja legislatywy. Można zatem stwierdzić, że dwuizbowy parlament odgrywa kluczową i dominującą rolę w systemie politycznym Szwajcarii, lecz elementy tak zwanej demokracji referendalnej sprawiają, iż w rzeczywistości władza pochodzi zarówno od suwerena, jak i *de facto* się na nim kończy.

Nie można jednak zapominać, że system demokracji referendalnej niesie za sobą pewne reperkusje. Na podstawie powyższych przykładów można zaobserwować, że instrumenty demokracji bezpośredniej to także istotne wady, powodujące spowolnienie procesu decyzyjnego, czy skostnienie systemu prawnego. Paradoksalnie poddawanie pod głosowanie kwestii powszechnie kontrowersyjnych (co na pierwszy rzut oka rysuje się jako przejaw demokracji w jej najczystszej formie) wiąże się z niebezpiecznym ryzykiem wprowadzania szkodliwego z perspektywy idei demokratycznych prawa ogólnokrajowego, które może narazić państwo na negatywne konsekwencje na arenie międzynarodowej. Niemniej praktyka szwajcarska dowodzi, że są to przypadki pojedyncze i nie stanowią one reguły w funkcjonowaniu państwa. Dzięki powyższym rozwiązaniom ustrojowym Konfederacja Szwajcarska to stabilny i niepowtarzalny system z niemalże dwuwiekową tradycją.

Bibliografia:

- Aleksandrowicz, M. (2016). Władza wykonawcza w Szwajcarii. Perspektywa historyczna i współczesność. *Białostockie Studia Prawnicze*, z. 20/B, ss. 225-233.
- Branecki, T. (2011). Szwajcarskie referendum „Stop minaretom” - podstawa prawna, wynik i skutki. *Athenaeum. Polskie studia politologiczne*, nr 32/2011, ss. 174-188.
- Bundeskanzlei. (1959). *Volksabstimmung vom 01.02.1959*. Bern.
- Bundeskanzlei. (1971). *Volksabstimmung vom 07.02.1971*. Bern.
- Czeszejko-Sochacki, Z. (2002). *System konstytucyjny Szwajcarii*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Eidgenössische Kommission für Frauenfragen. (2021). *Frauen Macht Geschichte 1848–2000. Der lange Weg zum Stimm- und Wahlrecht für Frauen, Eidgenössische Kommission für Frauenfrage*. Bern.
- Encyklopedia PWN. (2021). Szwajcaria. Historia. Pobrano z: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Szwajcaria-Historia;4575439.html> [dostęp: 31.03.2021].
- Kölz, A. (2001). *Geschichtliche Grundlagen*. W: D. Thürer, J. F. Aubert, J. P. Müller (red.), *Verfassungsrecht der Schweiz – Droit constitutionnel suisse* (ss. 111-127). Zürich: Schulthess Verlag.
- Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej. (2000). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Krzywińska, K. (2014). *Parlament Federalny*. W: T. Branecki, M. Gołoś, K. Krzywińska (red.), *Konfederacja Szwajcarii* (ss. 71-113). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Marczewska-Rytko, M. (2001). Szwajcarski system demokracji bezpośredniej. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*, vol. VIII, sectio K. *Politologia* 8, ss. 129-139.
- Misiaszek, M. i Wrzałik, M. (2017). Kształt systemu politycznego Konfederacji Szwajcarskiej. *Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM*, nr 7, ss. 135-149
- Musiał-Karg, M. (2012). Demokracja bezpośrednia a wprowadzenie praw wyborczych dla kobiet – przykład Szwajcarii. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne* 4(4), ss. 113-131. DOI: <https://doi.org/10.14746/ssp.2012.4.06>
- Szerszeń, K., Szcześniak, K. (2016). Zgromadzenia Ludowe w Konfederacji Szwajcarskiej. W: O Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski (red.) *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce* (ss. 41-52). Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.